

Γ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΣΥΜΠΟΣΙΟ
Λαμία 2018

3RD INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY COLLOQUIUM
Lamia 2018

Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

*Πρόσφατα ευρήματα
και πορίσματα της έρευνας*

THE PERIPHERY
OF THE MYCENAEAN WORLD
Recent discoveries and research results

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

MINISTRY OF CULTURE
AND SPORTS
GENERAL DIRECTORATE OF
ANTIQUITIES AND CULTURAL
HERITAGE
EPHORATE OF ANTIQUITIES
OF FTHIOTIDA AND EVRYTANIA

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

PROCEEDINGS

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Γ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
Πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας
Λαμία, 18-21 Μαΐου 2018

3rd INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY COLLOQUIUM
THE PERIPHERY OF THE MYCENAEAN WORLD
Recent discoveries and research results
18-21 May, Lamia 2018

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
PROCEEDINGS

Επιμέλεια
ΕΦΗ ΚΑΡΑΝΤΖΑΛΗ

Edited by
EFI KARANTZALI

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ
MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS
GENERAL DIRECTORATE OF ANTIQUITIES AND CULTURAL HERITAGE
EPHORATE OF ANTIQUITIES OF FTHIOTIDA AND EVRYTANIA

ΑΘΗΝΑ / ATHENS 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / CONTENTS

<p>ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΕΝΑΡΞΗΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ CONFERENCE GREETINGS 11</p> <p>ΠΡΟΛΟΓΟΣ / PREFACE 17</p> <p>ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ / ABBREVIATIONS 19</p> <p>ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ / THEORETICAL INTERPRETATIVE ISSUES</p> <p>Why the periphery should be central to Mycenaean studies 21 DIMITRI NAKASSIS</p> <p>Γεωγραφικός προσδιορισμός στα μυκηναϊκά αρχαία: ενδείξεις για τα όρια της δραστηριότητας των ανακτόρων 27 ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΒΟΥΤΣΑ</p> <p>Regionalism, centre and periphery in Mycenaean palatial arts. On the thematic spectrum of Mycenaean mural paintings and other artistic media 37 FRITZ BLAKOLMER</p> <p>The gold work in the Treasures of Mycenae and Tiryns: Evidence on the network of European hoarding during the Late Bronze Age 51 ELENI KONSTANTINIDI-SYVRIDI</p> <p>The ‘Flirting Bovines’ Krater. The extraordinary tales of a Mycenaean pictorial krater in the National Archaeological Museum 59 VASSILIKI PLIATSIKA</p> <p>Η γκρίζα μυκηναϊκή κεραμική ως κοινωνικό φαινόμενο 73 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ</p> <p>Aegean elements in Cypriot pictorial pottery of the 12th century BC 101 ANNA LEKKA</p> <p>KENTRIKH ELLADA - AIGINA / CENTRAL GREECE - AEGINA</p> <p>Μυκηναϊκή Φθιώτιδα. Πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας 111 ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ</p> <p>Η μυκηναϊκή παρουσία στην Αγία Παρασκευή Λαμίας ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, TOBIAS KRAPP 135</p>	<p>Ένας νέος, πρώιμος θολωτός τάφος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού μέσα στα όρια της Νεολιθικής Κουτρολού Μαγούλας ΝΙΝΑ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ, THOMAS LOUGHLIN, ΕΛΕΝΗ ΦΡΟΥΣΣΟΥ 145</p> <p>Η μυκηναϊκή κατοίκηση στο Κάστρο Λαμίας ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ 157</p> <p>Η μυκηναϊκή ταυτότητα της κοιλάδας του Σπερχειού: κοινωνία και διαχρονία 175 ΕΦΗ ΚΑΡΑΝΤΖΑΛΗ</p> <p>Anthropological remains from Mycenaean tombs at Komprotadhes in the Sperchios Valley: First impressions 193 PHOTINI (TINA) MCGEORGE</p> <p>Κυναίο δίλημμα: εύρημα χωρίς παράλληλα ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ 203</p> <p>Ιεροτελεστία στον Κύνο: η επισφράγιση μιας καταστροφής 209 ΠΕΤΡΟΣ ΚΟΥΝΟΥΚΛΑΣ</p> <p>Παράρτημα Ι. Τα ζωοαρχαιολογικά κατάλοιπα από τον Κύνο (ανασκαφική περίοδος 2016-2017) 216 ΑΓΓΕΛΟΣ ΓΚΟΤΣΙΝΑΣ, ΒΑΛΑΣΙΑ ΙΣΑΑΚΙΔΟΥ</p> <p>Παράρτημα ΙΙ. Τα μακροβοτανικά κατάλοιπα της πήλινης κατασκευής. Προκαταρκτική μελέτη ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΘΑΝΟΥ 223</p> <p>Changing political landscapes: Mitrou, East Lokris, and the palatial polities of Boeotia 231 ALEYDIS VAN DE MOORTEL, SALVATORE VITALE</p> <p>Thermon: The prehistory of the cult 241 KENNETH A. WARDLE, DIANA WARDLE</p> <p>Θολωτός μυκηναϊκός τάφος στην Κατούνα Αιτωλοακαρνανίας. Πρώτη παρουσίαση ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΣΑΝΤΗΛΑ 257</p> <p>Μια επαναθεώρηση του Γλα και της μυκηναϊκής περιφερειακής πολιτικής γεωγραφίας υπό το φως πρόσφατων ανακαλύψεων 265 ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΗΣ ΜΑΓΓΙΔΗΣ</p> <p>Η βόρεια Βοιωτία κατά τους Μεσοελλαδικούς και Ύστεροελλαδικούς χρόνους: νέα δεδομένα από πρόσφατες έρευνες 277 ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ</p>
--	---

Μυκηναϊκός ηγεμονικός τάφος Καστελλίων Θηβών. Νέες αρχιτεκτονικές παρατηρήσεις ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΡΑΜΗ	297	Humans at the periphery of the Mycenaean world: Biological and social status in the region of Macedonian Olympus during the Late Bronze Age PARASKEVI TRITSAROLI	447
Ο μυκηναϊκός οικισμός στους Λαζάρηδες Αίγινας, δέκα χρόνια έρευνας. Ερωτήματα που ζητούν ακόμη απάντηση ΝΑΓΙΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ	309	ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ / PELOPONNESE Μυκηναϊκές εικονιστικές παραστάσεις Δυτικής Ελλάδας και γειτονικών περιοχών ως ενδείξεις για την κοινωνική, τη θρησκευτική και την καθημερινή ζωή ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ	457
ΘΕΣΣΑΛΙΑ - ΠΙΕΡΙΑ / THESSALY - PIERIA Ιερό/χώρος τελετών της ΥΕ ΙΙΒ - ΥΕ ΙΙΙΓ στο Λεοντάρι Καρδίτσας ΜΑΡΙΑ ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΥ	321	The Mycenaean settlement of Mygdalia hill near Patras. An overview LENA PAPAZOGLU-MANILOUDAKI, COSTAS PASCHALIDIS	473
Αστική αρχιτεκτονική της ύστερης Μυκηναϊκής περιόδου στη Θεσσαλία. Ένα μυκηναϊκό οικοδομικό συγκρότημα στο Μακρυχώρι Λάρισας ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥΡΝΑΒΙΤΟΥ	333	One century of research in Mycenaean western Achaea: A review of old and new evidence from mortuary contexts ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΚΤΥΡΙ, ΜΙΧΑΛΙΣ ΓΑΖΙΣ, ΟΛΙΒΙΑ Α. ΤΖΟΝΣ	489
Μυκηναϊκοί οικισμοί και ταφικά σύνολα από την κεντρική Θεσσαλία ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ	355	Δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς από το μυκηναϊκό νεκροταφείο στη Βούντενη Πατρών ΣΟΦΙΑ ΚΑΣΚΑΝΤΙΡΗ	503
Το μέγαρο ως έδρα του τοπικού ηγεμόνα κατά τον 13ο αι. π.Χ. στο Διμήνι ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ	371	Eastern Achaea between the Mycenaean palaces and Western Greece: Some observations from the Trapeza cemetery near Aigion ELISABETTA BORGNA, AGATA LICCIARDELLO	513
Ταφικές πρακτικές και κοινωνικές διεργασίες κατά τη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην περιοχή της Μαγνησίας ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ, ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ, ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΝΟΥΣΙΩΤΗΣ	383	Η πολιτικοκοινωνική διαμόρφωση της περιοχής της Αρχαίας Ολυμπίας κατά την ΥΕ ΙΙΙ: μύθοι, υποθέσεις και πραγματικότητα ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΟΥΤΖΟΥΡΙΔΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΚΟΛΕΝΤΖΟΣ	531
Ο οικισμός της ΥΕΧ στο Κάστρο-Παλαιά Βόλου και τα τεκμήρια Γραμμικής Β γραφής στον ελλαδικό χώρο: τα νέα δεδομένα ΑΡΤΕΜΙΣ ΚΑΡΝΑΒΑ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΚΑΦΙΔΑ	395	Μυκηναϊκά νεκροταφεία στην ευρύτερη περιοχή της Ολυμπίας: Καυκανιά, Κλαδέος, Μάγειρας. Πρόσφατα δεδομένα και νέα πορίσματα ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ	547
The tholos tombs at Pteleos (Gritsa and Ayioi Theodoroi), Magnesia and their contribution to the reconstruction of the cultural landscape of Mycenaean Thessaly DIMITRA ROUSIOTI	407	Η μυκηναϊκή εγκατάσταση στη θέση «Τριανταφυλλιά» στην Κορυφή Ηλείας ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ	569
Mycenaean-type ceramic evidence from the lower slopes of Macedonian Olympos: The cases of the LBA cemeteries at 'Trimpina/Platamon Stop' and 'Rema Xydias' SOPHIA KOULIDOU	417	Triphylia: A Mycenaean periphery? What the analysis of the Early Mycenaean pottery can reveal JASMIN HUBER	575
Mycenaean-style LH III seals on the slopes of mount Olympus, Pieria: 'Something old, something new, something borrowed and something [out of the] blue' EVANGELIA TSANGARAKI	433	Ο ΜΕ-ΥΕ οικισμός στον λόφο του Αγίου Γεωργίου στην Καλλονή Τροιζηνίας ΕΛΕΝΗ ΚΟΝΣΟΛΑΚΗ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ	591

<p>ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ- ΣΙΚΕΛΙΑ / IONIAN ISLANDS - SICILY</p> <p><i>ZA-KU-SI-JO: The Mycenaean of Zakynthos</i> GERT VAN WIJNGAARDEN, CHRISTINA MERKOURI, HANS MOMMSEN 603</p> <p>Exploring the Western Periphery of the Mycenaean World: Glimpses of Sicily MASSIMO CULTRARO 615</p> <p>ΗΠΕΙΡΟΣ - ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ / EPIRUS - MACEDONIA</p> <p>Διαμόρφωση κοινωνικής ταυτότητας και «δίκτυο» κιβωτιόσχημων τάφων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού - Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην ενδοχώρα της Ηπείρου ΕΛΕΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 625</p> <p>Η μεταλλοτεχνία της Ηπείρου ως δείκτης κοινωνικής διαφοροποίησης και εξωτερικών επαφών ΧΡΗΣΤΟΣ Ν. ΚΛΕΙΤΣΑΣ 635</p> <p>Από τον αιγαιακό χώρο στη Βαλκανική ενδοχώρα: η Ανατολική Μακεδονία κατά την ΥΕΧ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΟΥΚΑΝΤΟΣ 645</p> <p>Contact networks north of the Mycenaean sphere: New insights from Sovjan and Maliq (SE Albania) TOBIAS KRAFT 659</p> <p>ΑΙΓΑΙΟ - ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ / AEGEAN ISLANDS - ASIA MINOR</p> <p>Just how 'Mycenaean' are the ceramics at Phylakopi on Melos? JASON W. EARLE 671</p> <p>The origins and character of political organisation and administration on LH III Kos MERCOURIOS GEORGIADIS 683</p>	<p>Το Κουκονήσι της Λήμνου και τα χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής περιφέρειας στο βόρειο Αιγαίο ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΡΔΑΜΑΚΗ 691</p> <p>The sea and aristocracy: Some observations on the new elites in the Late Helladic IIIC period and the Mycenaean tombs in Caria region BARIŞ GÜR 703</p> <p>ΚΡΗΤΗ / CRETE</p> <p>Coping with a changed Mediterranean in the 13th century BCE Cretan countryside: Evidence from Sissi JAN DRIESSEN 711</p> <p>Living, dying and praying on a Cretan mountain in the Late Bronze Age to Early Iron Age period FLORENCE GAIGNEROT-DRIESSEN 723</p> <p>The LH IIIB settlement at Samonas Apokoronou. The Mycenaean periphery in Crete, Historical implications ATHANASIA KANTA, YANNIS TZEDAKIS 733</p> <p>Orne, a new Mycenaean acropolis in South Crete ATHANASIA KANTA, NIKOLAOS STAMPOLIDIS, ANASTASIA TSIGOUNAKI, MANOLIS STEFANAKIS, MANOLIS PAPADAKIS 747</p> <p>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ / CONCLUSIONS ΝΑΓΙΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ IRENE S. LEMOS 761</p> <p>ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ / LIST OF AUTHORS 769</p>
---	---

ΕΝΑΣ ΝΕΟΣ, ΠΡΩΙΜΟΣ ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΧΑΛΚΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ ΚΟΥΤΡΟΥΛΟΥ ΜΑΓΟΥΛΑΣ

Νίνα Κυπαρίσση-Αποστολικά, Γιάννης Χαμηλάκης,
Tom Loughlin, Ελένη Φρούσου

Εισαγωγή

Η Κουτρουλού Μαγούλα¹ είναι χαμηλός γήλοφος εντός των ορίων της Τοπικής Κοινότητας Βαρδαλής του Δήμου Δομοκού Φθιώτιδας, στις ΝΑ παρυφές της δυτικής θεσσαλικής πεδιάδας (εικ. 1), σχηματισμένος από τις αποθέσεις διαδοχικών εγκαταστάσεων, κατ' εξοχήν των νεολιθικών χρόνων. Βρίσκεται 2,5 χλμ. νοτίως του Νέου Μοναστηρίου και αποτελεί μέρος ενός πλούσιου αρχαιολογικού τοπίου, όπου είναι ήδη γνωστοί δεκάδες προϊστορικοί οικισμοί, ενώ εξακολουθούν να εντοπίζονται και νέοι. Στη διάρκεια της έρευνας αποκαλύφθηκε μία μεγάλη και πλούσια σε ευρήματα εγκατάσταση της Μέσης Νεολιθικής –χρονολογούμενη στους δύο πρώτους αιώνες της 6ης χιλιετίας π.Χ., με βάση χρονολογήσεις AMS –, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της οποίας παρουσιάζουν μοναδική επιμέλεια κατασκευής και εξαιρετική κατάσταση διατήρησης². Στο πλαίσιο αυτής της νεολιθικής έρευνας και εντός των ορίων του νεολιθικού οικισμού είχαμε την απροσδόκητη τύχη να εντοπίσουμε έναν θολωτό τάφο της Ύστερης Εποχής Χαλκού (εικ. 2).

Ήδη με την έναρξη της ανασκαφής στην Κουτρουλού Μαγούλα, το 2001, εντοπίστηκαν στις ανώτερες αποθέσεις τμήματα δύο μεμονωμένων τοίχων, καθώς και ένα μικρότερο (εικ. 3α-β), και ελάχιστα θραύσματα κεραμικής της Ύστερης Εποχής Χαλκού. Εμφανίσθηκαν στο τετράγωνο H2 του καννάβου, στο

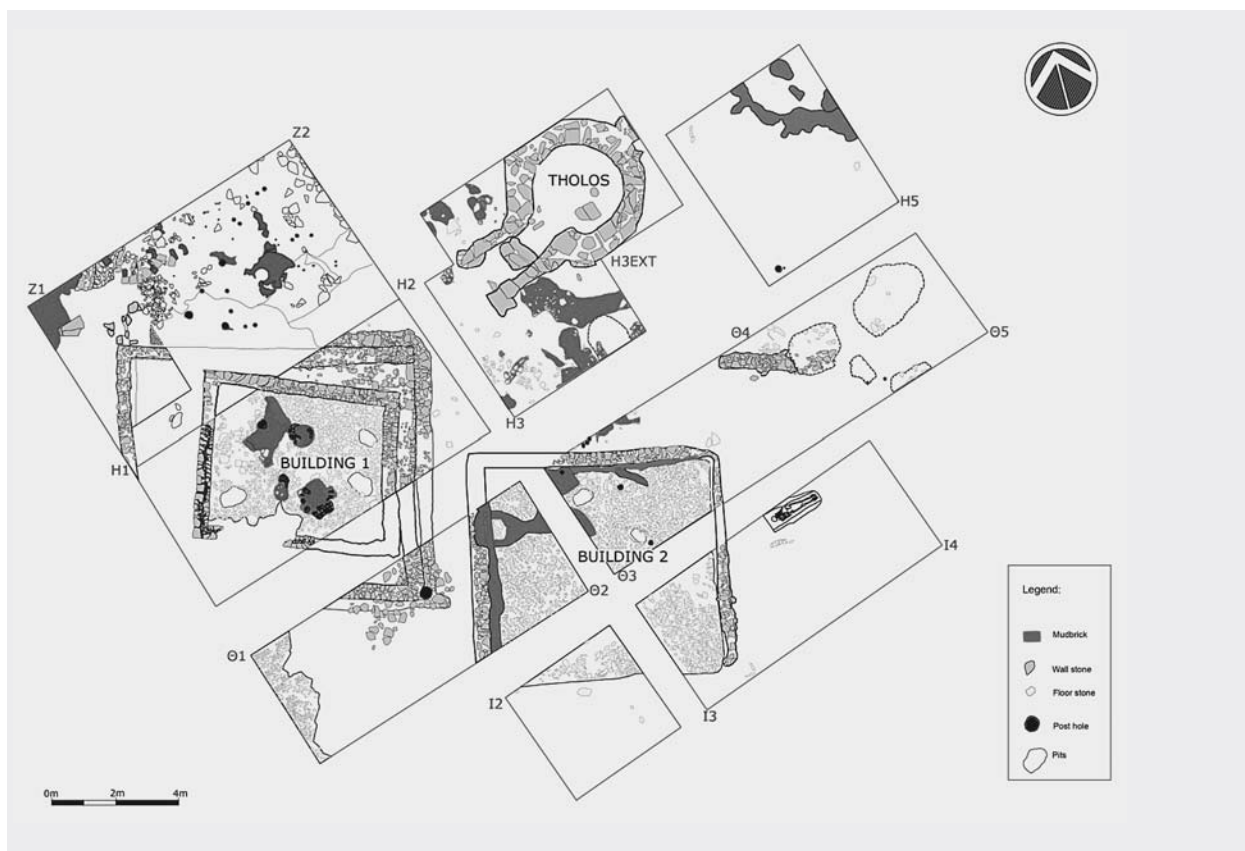
Εικ. 1. Χάρτης της Ελλάδας, όπου σημειώνεται η θέση της Κουτρουλού Μαγούλας.

οποίο κατόπιν, σε μεγαλύτερο βάθος, αποκαλύφθηκε το ανατολικό τμήμα του νεολιθικού κτηρίου 1. Μεταξύ τους οι δύο μεγαλύτεροι τοίχοι σχημάτιζαν περίπου ορθή γωνία, η οποία εντοπίστηκε επάνω από τη βορειοανατολική γωνία του νεολιθικού κτηρίου 1 και είχε τον ίδιο προσανατολισμό με εκείνη. Οι τοίχοι αυτοί θα μπορούσαν να αντιπροσωπεύουν μια έσχατη νεολιθική φάση στον οικισμό, καθώς στο ίδιο επίπεδο η κεραμική ήταν κατά κύριο λόγο νεολιθική. Θα μπορούσαν, όμως, επίσης, να είναι και μεταγενέστεροι,

1. Το 2001 στη θέση της Κουτρουλού Μαγούλας άρχισε να πραγματοποιείται από τη Ν. Κυπαρίσση-Αποστολικά, Διευθύντρια τότε της ΙΔ' ΕΠΚΑ, συστηματική ανασκαφική έρευνα, η οποία συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια, έως και το 2009. Από το 2010 και εξής η έρευνα συνεχίζεται ως συνεργασία μεταξύ της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ειδικότερα της ΙΔ' ΕΠΚΑ (ΕΦΑΦΕ σήμερα) και της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας (ΝΕ) παλαιότερα, και του Πανεπιστημίου του Southampton, και από

το 2016 του Πανεπιστημίου Brown των ΗΠΑ, υπό την αιγίδα της Βρετανικής Σχολής Αθηνών. Διευθύνεται από τη Δρα Ν. Κυπαρίσση-Αποστολικά και, από βρετανικής πλευράς, από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Brown Δρ. Γ. Χαμηλάκη και πρόσφατα και από τον Δρ. Βασίλη Τσάμη του Πανεπιστημίου UCL της Βρετανίας.

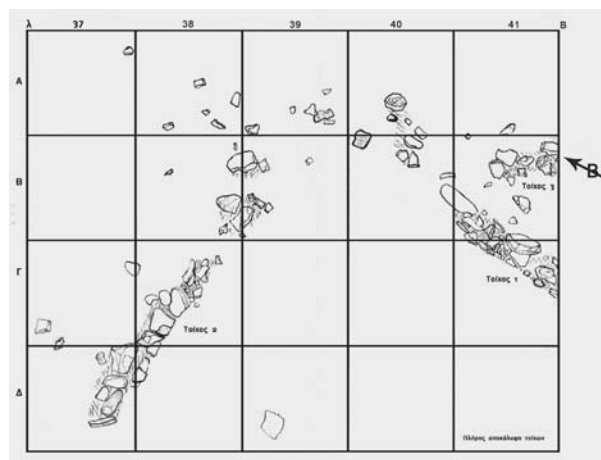
2. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ 2003, 607-617· ΗΜΙΛΑΚΗΣ, ΚΥΡΑΡΙΣΣΙ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ 2012· ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ 2015, 969-978· ΗΜΙΛΑΚΗΣ *et al.* 2017, 81-96.

Εικ. 2. Κουτρολού Μαγούλα, 2018. Κάτοψη των ανασκαμμένων τετραγώνων στην κορυφή της μαγούλας σε ψηφιακή αποτύπωση, όπου διακρίνεται η θέση του θολωτού τάφου σε σχέση με τα νεολιθικά κτήρια (B. Τσάμης).

α

β

Εικ. 3. α) Οι τοίχοι στο τετράγωνο H2. β) Σχεδιαστική αποτύπωση των τοίχων στο τετράγωνο H2. Κάθε υπο-τετράγωνο έχει διαστάσεις 1 × 1 μ. (Ε. Φρούσσου).

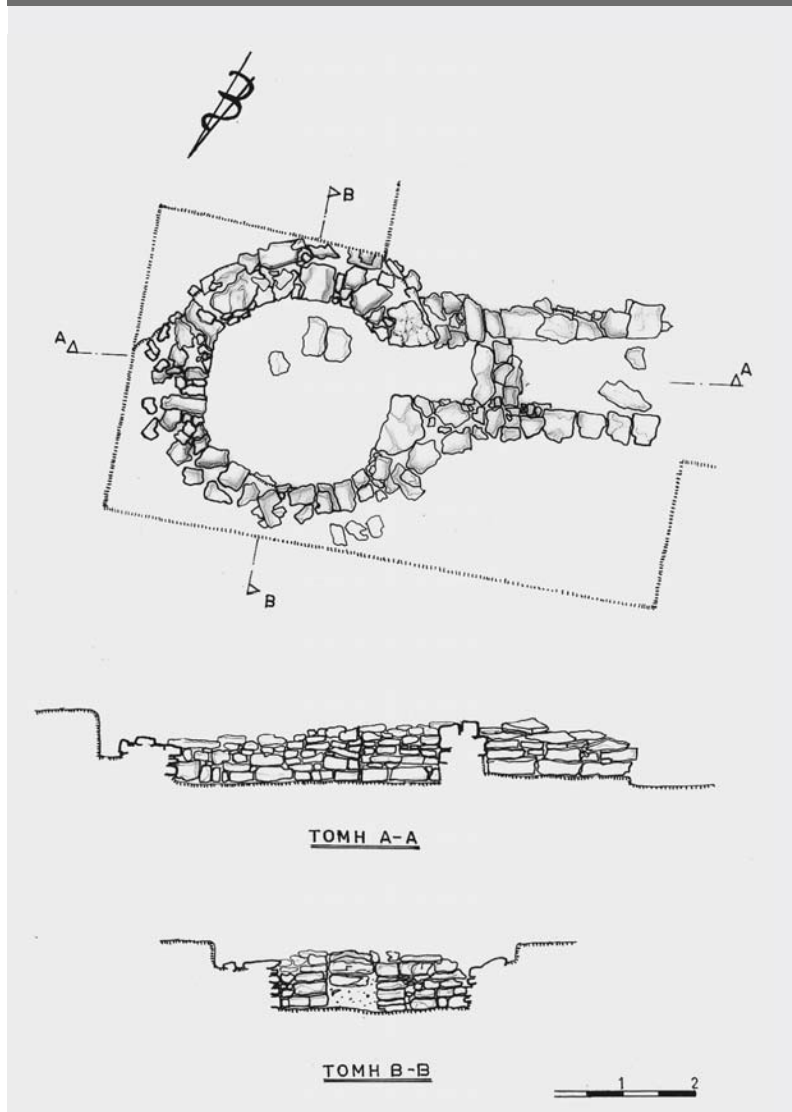
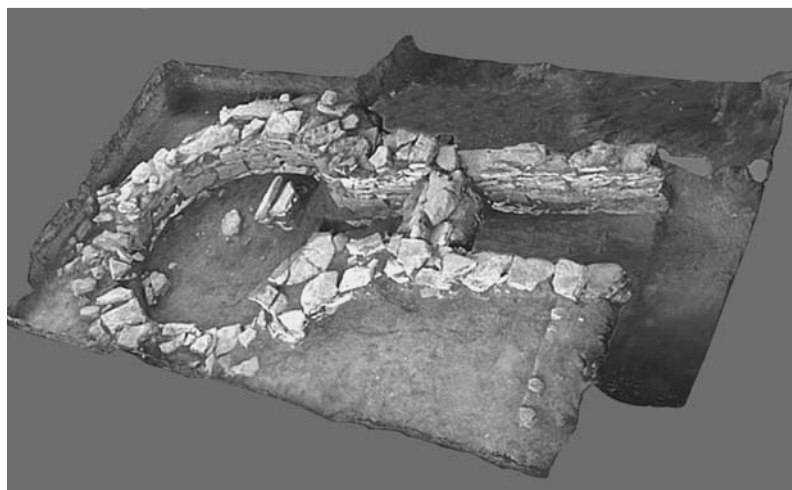
καθώς η τοιχοδομία τους ήταν διαφορετική από αυτή των νεολιθικών κτηρίων και, επίσης, στο βάθος όπου εντοπίστηκαν, βρέθηκαν και μερικά θραύσματα φθαρμένης, λεπτότεχνης, χειροποίητης και τροχήλατης κεραμικής, συνολικά όχι περισσότερα από δώδεκα στον αριθμό, τα οποία τοποθετήθηκαν τότε στην πρώιμη Ύστερη Εποχή Χαλκού. Μία δεκαετία αργότερα, το 2011-2012, και λίγα μέτρα ανατολικότερα βρέθηκε ο θολωτός τάφος, τον οποίο παρουσιάζουμε εδώ.

Η αρχιτεκτονική του τάφου

Ο δρόμος του θολωτού τάφου εντοπίστηκε το 2011, κατά την ανασκαφή του τετραγώνου Η3 του καννάβου. Στη συνέχεια, το 2012, έγινε επέκταση του τετραγώνου (Η3 extension) προς Α, προκειμένου να αποκαλυφθεί ο τάφος σε όλες τις διαστάσεις του (εικ. 4α)³.

Ο τάφος αποτελείται από δύο κύρια στοιχεία (εικ. 4α-β): τον δρόμο του, ο οποίος έχει κατεύθυνση Α-Δ και «βλέπει» προς Δ, με τη φραγή της εισόδου, και τον θάλαμο στα ανατολικά της εισόδου. Για τη δημιουργία της τάφου θεμελίωσης του δρόμου, συνολικού βάθους 0,28 μ., κόπηκε κάθετα μέρος της υποκείμενης νεολιθικής επίχωσης και αυτό αναγνωρίζεται κάτω από τον βόρειο τοίχο του δρόμου. Εκτιμούμε ότι η τάφος θεμελίωσης θα έφτανε έως και την άλλη πλευρά, για τη δημιουργία του νότιου τοίχου του δρόμου, με πλάτος που υπολογίζεται στα 1,67 μ. (B-N), καθώς και στην πίσω (ανατολική) περιοχή εκτός του θαλάμου, με ένα συνολικό μήκος από Α προς Δ 6,10 μ. (δρόμος και θάλαμος). Ο βόρειος τοίχος του δρόμου έχει μήκος 3,50 μ. από Α προς Δ και το πλάτος του ποικίλλει από 0,24 έως 0,65 μ. Έχει σωζόμενο ύψος 0,56 μ. και έχει διατηρηθεί σε πέντε σειρές καθ' ύψος. Αποτελείται από γωνιώδεις ασβεστολιθικές

3. Στην ανασκαφή του 2012 συμμετείχαν φοιτητές/τριες και αρχαιολόγοι από τα Πανεπιστήμια του Southampton και της Μελβούρνης, καθώς και εργατοτεχνίτες από την περιοχή, ενώ στην ανασκαφή του τάφου συμμετείχαν και οι αρχαιολόγοι Άννα Τσαλίκη, Patrick Muldoon και Caroline Thurston. Η ανασκαφή του τάφου ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 2012. Σε αυτή εφαρμόστηκε η μεθοδολογία που ακολουθείται συνολικά στην ανασκαφή της θέσης, βασισμένη στην αρχή του single context, ενώ 994 λίτρα χώματος κρατήθηκαν για επίπλευση, συμπεριλαμβανομένης και της συνολικής επίχωσης του θαλάμου. Η διαλογή όλου του ξηρού υπολοίπου έχει ολοκληρωθεί και το υλικό βρίσκεται υπό μελέτη.

Εικ. 4. Πάνω, φωτογραμμετρική αποτύπωση του θολωτού τάφου (Β. Τσάμης). Κάτω, σχεδιαστική απόδοση του τάφου, σε κάτοψη και τομές (Χρ. Φούντα).

πλάκες μήκους από 0,05 έως 0,56 μ. τυχαία τοποθετημένες, ενώ η νότια, εσωτερική πλευρά του είναι ιδιαίτερος ομαλή και καλοδοουλεμένη. Ανάμεσα στις πέτρες υπάρχουν ως συνδετικό υλικό σκούρα ερυθρή, συμπαγή, λεπτόκοκκη, αργιλώδης λάσπη, καθώς και μερικά κομμάτια οξειδωμένου πηλού –τα οποία μάλλον προέρχονταν από τις νεολιθικές αποθέσεις– και μερικά χαλίκια. Ο νότιος τοίχος του δρόμου έχει μήκος 3,80 μ., πλάτος 0,45 μ., σωζόμενο ύψος 0,75 μ. και διατηρείται σε έξι σειρές καθ' ύψος. Είναι χτισμένος με τον ίδιο τρόπο, όπως και ο βόρειος τοίχος. Ο τοίχος φραγής είχε τοποθετηθεί κάθετα στους δύο τοίχους του δρόμου και σε απόσταση 0,95 μ. από τα ανατολικά άκρα και των δύο τοίχων. Έχει μήκος 0,90 μ. από Β-Ν, πλάτος μεταξύ 0,40 και 0,70 μ. και ύψος 0,40 μ., διατηρώντας δύο σειρές καθ' ύψος. Αποτελείται από χονδρές ασβεστολιθικές πλάκες (0,08-0,70 μ.), τοποθετημένες σε τυχαία σειρά, με συνδετική ύλη όμοια με των τοίχων και ελάχιστα μικρά χαλίκια (0,01 μ.).

Ο θάλαμος ορίζεται από κυκλωτή τοίχο, σχετικά πλατύτερο στην νότια πλευρά απ' ό,τι στη βόρεια (βλ. εικ. 4α-β). Ο τοίχος έχει συνολικό μήκος 7,70 μ. και πλάτος που ποικίλλει από 0,45 έως 0,55 μ. Το σωζόμενο ύψος του ποικίλλει επίσης, από 0,30 έως 0,70 μ. Και ο τοίχος αυτός απαρτίζεται από ασβεστολιθικές πλάκες, μήκους από 0,10 έως 0,42 μ., οι οποίες διατηρήθηκαν το πολύ σε πέντε σειρές καθ' ύψος, επίσης τυχαία τοποθετημένες, όπως και στους τοίχους του δρόμου. Η συνδετική ύλη είναι όμοια με εκείνη των τοίχων και της φραγής του δρόμου. Τόσο στα βόρεια, όσο και στα νότια όρια του τοίχου, όπου παρατηρείται και το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος του, είναι εμφανής η εκφορά του, η οποία αρχίζει σε ύψος περίπου 0,15 μ. από την κατώτερη σειρά. Ο τοίχος του θαλάμου βρέθηκε μισογκρεμισμένος στην ανατολική πλευρά, σε μήκος 0,85 μ. και πλάτος 0,32 μ. Μέσα στον θάλαμο βρέθηκαν γωνιώδεις ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες προφανώς είχαν αποσπαστεί από τον μισοδιαλυμένο τοίχο στα ανατολικά.

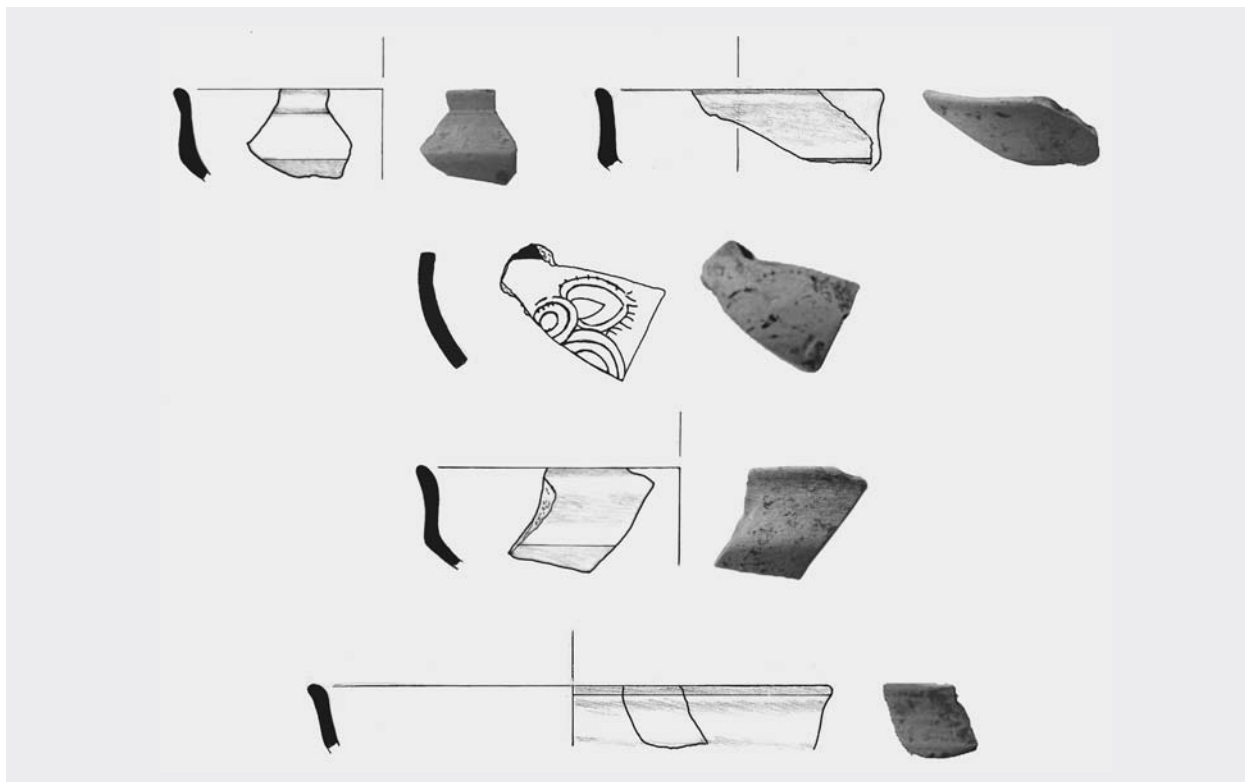
Η επίχωση του δρόμου: ο δρόμος στενεύει από τα δυτικά προς τα ανατολικά, καθώς προχωρά κανείς προς το στόμιο του θαλάμου. Κατά την ανασκαφή του χωρίστηκε σε δύο τομείς, στον ανατολικό και στον δυτικό, με όριο τη φραγή. Ο δυτικός τομέας, μήκους 1,90 μ. από Α προς Δ, πλάτους 1,10 μ. από Β

προς Ν και με βάθος από 0,17 έως 0,25 μ., ήταν γεμισμένος με σκούρα καστανή, συμπαγή, αμμώδη και αργιλώδη λάσπη, με κατά τόπους γωνιώδεις ασβεστολιθικές προσμίξεις. Ο ανατολικός τομέας, μήκους 1,10 μ. από Α προς Δ, μέγιστου πλάτους 0,75 μ. και βάθους από 0,14 έως 0,24 μ., ήταν γεμισμένος στα ανώτερα στρώματα με ερυθροκάστανο, συμπαγές, χονδρόκοκκο και λασπώδες χώμα και περιείχε κατά τόπους μεγάλες γωνιώδεις πλάκες. Στα κατώτερα στρώματα περιείχε σκούρα, μαλακή, ερυθροκάστανη, συμπαγή, αργιλώδη-πηλώδη λάσπη, με λίγα κάρβουνα και αρκετά κομμάτια οξειδωμένου πηλού.

Οι αποθέσεις στον θάλαμο: ο θάλαμος έχει διάμετρο 2,56 μ. και η επίχωση ήταν στρωματογραφικά ενιαία, ομοιογενής χρωματικά –σκούρα καστανή, λεπτόκοκκη και συμπαγής, αργιλώδης λάσπη–, και περιείχε πολλά κάρβουνα και οξειδωμένο πηλό, κάποιες στρογγυλεμένες μικρές πέτρες και πλάκες και σπάνια μεγαλύτερες, σαν αυτές από τις οποίες ήταν κατασκευασμένος ο τοίχος από όπου είχαν αποσπαστεί. Αυτές ήταν συγκεντρωμένες κυρίως στην ανατολική και βόρεια περιοχή του θαλάμου. Το σύνολο αυτής της επίχωσης συλλέχθηκε για επίπλευση. Η υποκείμενη επίχωση, στην οποία θεμελιώθηκε ο τάφος, είχε και εδώ τα ίδια προαναφερθέντα χαρακτηριστικά του ανατολικού τομέα του δρόμου.

Η επίχωση εξωτερικά και βορείως του βόρειου τοίχου του δρόμου, μήκους 2,00 μ. από Α προς Δ και πλάτους μεταξύ 0,75 και 1,00 μ., ανασκάφηκε το 2011, ως τομή Η3, και ολοκληρώθηκε το 2012, με την αφαίρεση επίχωσης σε βάθος 0,06 έως 0,12 μ. το μέγιστο. Η επίχωση νοτίως του νότιου τοίχου του δρόμου ανασκάφηκε ως τομή Η3, ουσιαστικά πριν από τον εντοπισμό ολόκληρου του τάφου, ενώ ένα τμήμα της σε άμεση επαφή με τον νότιο τοίχο, μήκους 3,00 μ. από Α προς Δ και πλάτους 0,50 μ. από Β προς Ν, ανασκάφηκε σε βάθος από 0,10 έως 0,75 μ. Στο τμήμα αυτό της επίχωσης δεν εντοπίστηκε τάφος θεμελίωσης, όπως στην περίπτωση της θεμελίωσης του βόρειου τοίχου.

Οι επιχώσεις στα ανατολικά, εκτός του θαλάμου, έμοιαζαν σε γενικές γραμμές με αυτές που ήδη περιγράφηκαν, ενώ και πεσμένες πέτρες υπήρχαν εκεί, προφανώς προερχόμενες από το μισοδιαλυμένο τμήμα του τοίχου.

Εικ. 5. Κεραμική της ΥΕ IIIA2-ΥΕ III B από τις επιφανειακές αποθέσεις στον χώρο της τομής H3 και της επέκτασής της. Κλ. 1:2.

Η κεραμική

Η κεραμική που συλλέχθηκε από τις ανώτερες αποθέσεις του χώρου του τετραγώνου H3 και της βορειο-ανατολικής επέκτασής του, όπου βρέθηκε ο θολωτός τάφος, και από το ίδιο επίπεδο με αυτόν, θα πρέπει να συνδεθεί με την παρουσία του στη θέση αυτή, δεδομένου ότι στον ίδιο χώρο και στο ίδιο επίπεδο δεν βρέθηκε άλλη κατασκευή. Η ίδια κεραμική, η οποία τοποθετείται στην Ύστερη Εποχή Χαλκού, είναι το μόνο κεραμικό σύνολο που βρέθηκε στον συγκεκριμένο χώρο και διαφοροποιείται χρονικά από αυτό των νεολιθικών χρόνων, με εξαίρεση ελάχιστα ακόμη

κεραμικά θραύσματα ιστορικών χρόνων, τα οποία περιέχονταν στις ίδιες αποθέσεις. Η μελέτη της επέτρεψε κατ' αρχήν να αποκλεισθεί η αρχική εικασία ότι ο τάφος, λόγω του μικρού μεγέθους του, ενδεχομένως ανήκε στην Εποχή Σιδήρου. Η εικασία αυτή στηρίχθηκε κυρίως στο γεγονός ότι στην περιοχή του Νέου Μοναστηριού⁴ είχαν εντοπισθεί προηγουμένως δύο μικροί θολωτοί τάφοι της Εποχής Σιδήρου⁵.

Σε σύγκριση με τις άλλες περιοχές του ανασκαμμένου χώρου, όπου βρέθηκαν αποθέσεις της Ύστερης Εποχής Χαλκού, η ποσότητα της κεραμικής της περιόδου που συλλέχθηκε από τον συγκεκριμένο χώρο

4. Η μαγούλα «Ταψί», στις νότιες παρυφές της οποίας βρίσκεται το Νέο Μοναστήρι, είναι μία από τις πλησιέστερες στην Κουτρούλου Μαγούλα θέσεις με οικιστικές αποθέσεις της Εποχής Χαλκού και Σιδήρου. Από αυτήν προέρχονται οι περισσότερες πληροφορίες που έχουμε σήμερα για την κεραμική των δύο αυτών περιόδων από την περιοχή. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιούνται στο εξής στοιχεία γνωστά από την κεραμική της Ύστερης Εποχής Χαλκού από το Νέο Μοναστήρι, ώστε να πραγματοποιηθούν συγκρίσεις και να γίν-

ουν παρατηρήσεις και για τη σχετική κεραμική από την Κουτρούλου Μαγούλα.

5. Ο ένας από τους δύο τάφους βρέθηκε το 1984 πλησίον της Κουτρούλου Μαγούλας, στον χώρο όπου σήμερα βρίσκεται το εκκοκκιστήριο βάμβακος, βλ. ΔΑΚΟΡΟΝΙΑ 1994, 233-234. Η ανασκαφή του δεν έχει δημοσιευθεί. Ο δεύτερος τάφος εντοπίστηκε στη νότια-νοτιοδυτική πλαγιά της μαγούλας «Ταψί», στο Νέο Μοναστήρι, στο πλαίσιο εκτέλεσης κοινοτικών έργων, βλ. ΑΔ 47 (1992), 206-207, σχέδ. 8, πίν. 63α.

είναι αρκετά μεγαλύτερη. Ωστόσο, στην πραγματικότητα αυτή είναι και πάλι πολύ μικρή. Άλλωστε, σε όλες τις επιμέρους αρχαιολογικές συνάψεις (στο εξής contexts) που ανασκάφηκαν στον υπό συζήτηση χώρο και περιείχαν κεραμική της Ύστερης Εποχής Χαλκού βρέθηκε και κεραμική των νεολιθικών χρόνων. Στο μεγαλύτερο μέρος της η πρώτη, της Ύστερης Εποχής Χαλκού, είναι θραυσμένη σε πολύ μικρά κομμάτια και ιδιαιτέρως φθαρμένη, προέρχεται δε κυρίως από το σώμα των αγγείων και δεν είναι ιδιαιτέρως χαρακτηριστική. Αυτό ερμηνεύεται ασφαλώς και από την εμφάνισή της στις ανώτερες αποθέσεις και, συνεπώς, την παρατεταμένη έκθεσή της σε μεγαλύτερη φθορά.

Κεραμική της Ύστερης Εποχής Χαλκού βρέθηκε συνολικά σε πενήντα πέντε (55) contexts, τα οποία ανασκάφηκαν στον χώρο του τετραγώνου Η3 και της βορειοανατολικής επέκτασής του. Στο σύνολό τους τα κεραμικά θραύσματα που βρέθηκαν σε αυτά και τοποθετούνται ασφαλώς στην Ύστερη Εποχή Χαλκού είναι περίπου εβδομήντα τρία (73) στον αριθμό, ενώ υπάρχουν και περίπου εκατόν δέκα (110) φθαρμένα θραύσματα σώματος, τα οποία, βάσει της ποιότητας και του χρώματος του πηλού ή και ιχνών βαφής ή διακόσμησης στην επιφάνειά τους, τοποθετούνται επίσης στην Ύστερη Εποχή Χαλκού. Σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για θραύσματα της συμβατικά ονομαζόμενης «μυκηναϊκής» κεραμικής. Περιλαμβάνονται, επιπλέον, επτά (7) θραύσματα μη μυκηναϊκής κεραμικής, τα περισσότερα χειροποίητης. Μεταξύ αυτών τέσσερα (4) είναι θραύσματα άβαφης κεραμικής και τρία (3) φέρουν αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Βάσει των ποιοτικών/τεχνολογικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών τους τοποθετούνται ομοίως στην Ύστερη Εποχή Χαλκού⁶, αυτά δε τουλάχιστον της αμαυρόχρωμης κεραμικής στο πρώιμο τμήμα της περιόδου.

Μεταξύ των εβδομήντα τριών (73) χαρακτηριστικών θραυσμάτων μυκηναϊκής κεραμικής περιλαμβάνονται δέκα επτά (17) θραύσματα χείλους, από τα

οποία τέσσερα (4) ακόσμητα και δεκατρία (13) με βαφή/διακόσμηση, σαράντα δύο (42) θραύσματα σώματος, από τα οποία ένα (1) ακόσμητο και σαράντα ένα (41) με βαφή/διακόσμηση, έξι (6) τμήματα λαβών, όλα με βαφή/διακόσμηση, και οκτώ (8) θραύσματα στελεχών κυλίκων και βάσεων, από τα οποία τρία (3) ακόσμητα και πέντε (5) με βαφή/διακόσμηση. Εν ολίγοις, ποσοστό περίπου αντίστοιχο των 6/7 του συνόλου των χαρακτηριστικών θραυσμάτων της μυκηναϊκής κεραμικής φέρει στο σωζόμενο τμήμα διακόσμηση ή καλύπτεται με βαφή στο χρώμα της διακόσμησης. Επιπλέον, σε αυτή παρατηρούνται αρκετές διαφορετικές ποιότητες πηλού, όπως και αρκετή διαφοροποίηση στο χρώμα του πηλού και της διακόσμησης.

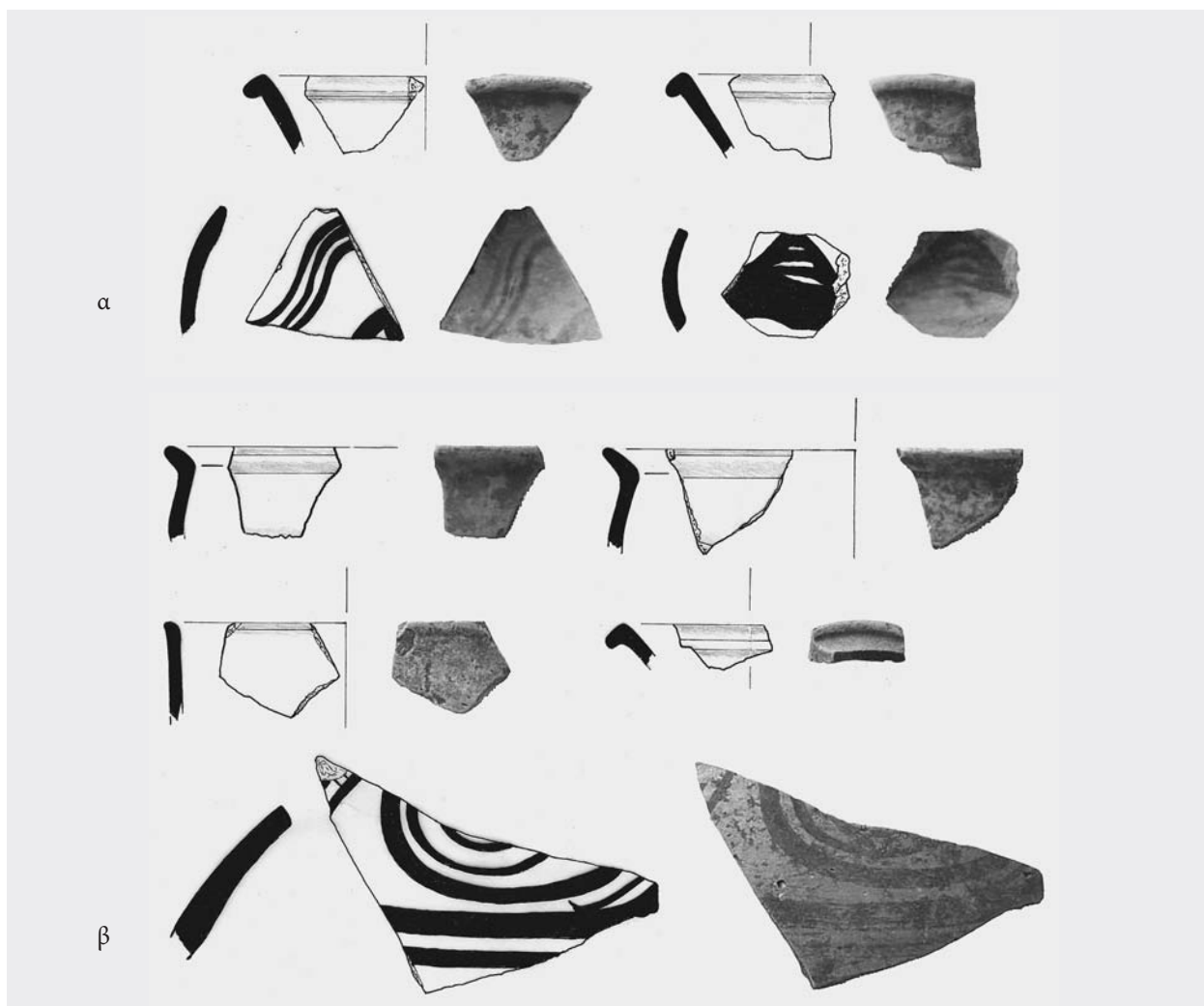
Τα πιο χαρακτηριστικά θραύσματα της μυκηναϊκής κεραμικής και τα ελάχιστα της μη μυκηναϊκής/χειροποίητης βρέθηκαν σε δεκαεννέα (19) contexts. Μία πιο προσεκτική παρατήρηση των συγκεκριμένων contexts οδηγεί σε ορισμένα πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Τα λίγα, χρονολογικά νεότερα θραύσματα, βρέθηκαν σε τέσσερα (4) contexts, τα οποία ανασκάφηκαν πολύ κοντά στην επιφάνεια του εδάφους. Τοποθετούνται στην ΥΕ ΙΙΑ2 και ΥΕ ΙΙΒ και τα περισσότερα προέρχονται από ανοιχτά αγγεία (εικ. 5). Στην πλειονότητά τους έφεραν διακόσμηση, η οποία έχει χαθεί. Ανάμεσά τους αναγνωρίζονται θραύσματα κυλίκων, λεκανιδίου, κυάθου.

Τα χαρακτηριστικά θραύσματα που βρέθηκαν σε δώδεκα (12) contexts, τα περισσότερα από τα οποία ανασκάφηκαν στην περιοχή γύρω από τον τάφο, σε επίπεδα βαθύτερα από τα επιφανειακά, στην πλειονότητά τους προηγούνται χρονικά αυτών που περιέχονταν στα επιφανειακά contexts. Χρονολογούνται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΑ1, ορισμένα έως και την ΥΕ ΙΙΑ2 (εικ. 6α-β), και ορισμένα ακόμη στην ΥΕ ΙΙΑ και ΥΕ ΙΙΒ (εικ. 7). Μεταξύ αυτών των θραυσμάτων υπερτερούν σε αριθμό αυτά που προέρχονται από κλειστά αγγεία⁷. Παρουσιάζουν σχετικά καλύτερη κατάσταση διατήρησης, τόσο ως προς τον πηλό, όσο και

6. Το γεγονός ότι επικρατεί η μυκηναϊκή κεραμική και όχι η χειροποίητη άβαφη και η αμαυρόχρωμη κεραμική της ίδιας περιόδου αποτελεί μία ακόμη ένδειξη ότι όλη η ανθρώπινη δραστηριότητα στον χώρο του τετραγώνου Η3 και της επέκτασής του, όπως αποκαλύπτεται από την παρουσία της κεραμικής, συνδέεται με τον θολωτό τάφο.

7. Για το θέμα της εμφάνισης κατ' εξοχήν κλειστών αγγείων

μυκηναϊκής κεραμικής σε ταφικά contexts του θεσσαλικού χώρου κατά την πρώιμη Ύστερη Εποχή Χαλκού, βλ. MOUNTJOY 1999, 822-824. Βλ. σχετικά και στη σημ. 16 του παρόντος κειμένου. Στην περίπτωση του θολωτού τάφου της Κουτρούλου Μαγούλας, βεβαίως, πρόκειται για θραύσματα που βρέθηκαν κυρίως εκτός του θαλάμου και του δρόμου του τάφου.

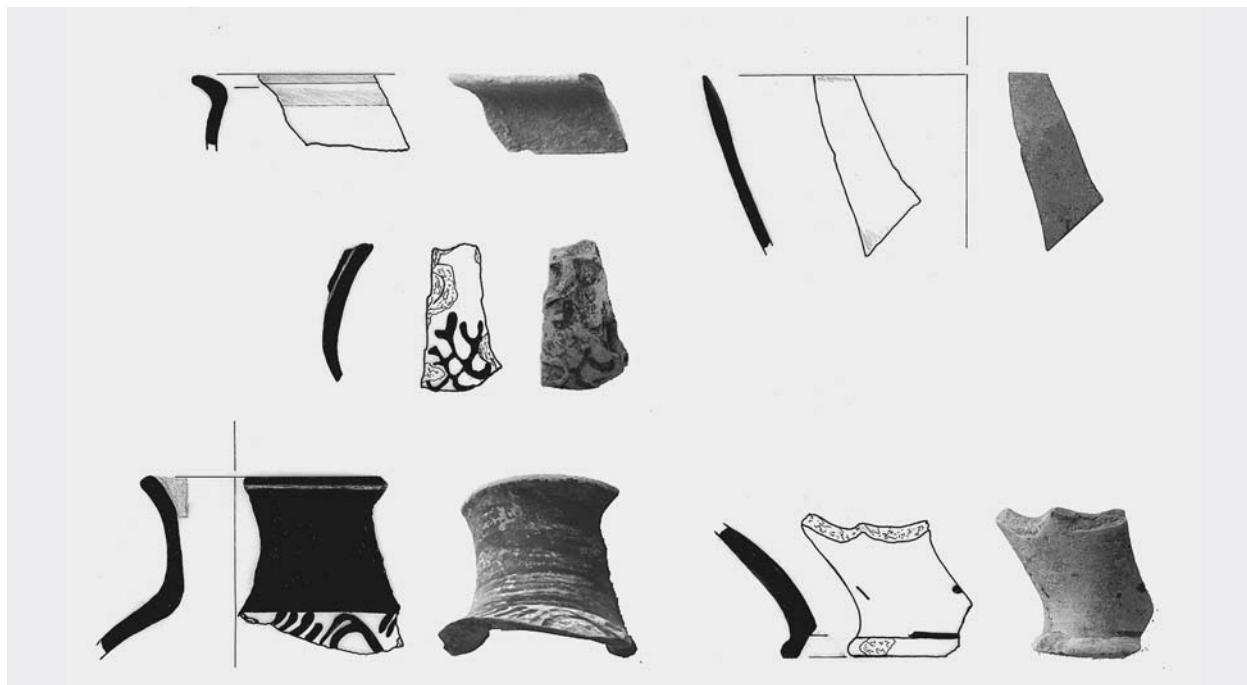
Εικ. 6. α-β) Κεραμική της ΥΕ ΙΙΑΑ1 έως και ΥΕ ΙΙΑΑ2 από την περιοχή γύρω από τον τάφο, από επίπεδα βαθύτερα από τα επιφανειακά. Κλ. 1:2.

ως προς τη διακόσμηση, και κατά ένα μέρος τους σώζονται σε μεγαλύτερο μέγεθος, συγκριτικά με αυτά που βρέθηκαν στα επιφανειακά contexts. Στην περίπτωση αυτών που τοποθετούνται στην ΥΕ ΙΙΑΑ1 έως και την ΥΕ ΙΙΑΑ2, μεταξύ των θραυσμάτων κλειστών αγγείων αναγνωρίζονται κυρίως θραύσματα απιόσχημων πιθαμορέων μικρού έως μεσαίου μεγέθους και αλάβαστρων. Μεταξύ των θραυσμάτων ανοιχτών αγγείων αναγνωρίζονται θραύσματα κυαθόμορφων κυλίκων και κυπέλλου.

Τα χαρακτηριστικά θραύσματα μυκηναϊκής κεραμικής της ΥΕ ΙΙΑ και ΥΕ ΙΙΒ (εικ. 7) είναι πολύ λίγα σε αριθμό και προέρχονται από contexts τα οποία ανασκάφηκαν στα βαθύτερα επίπεδα γύρω από τον τάφο, αντίστοιχα περίπου της θεμελίωσής του, αλλά

και στα ανατολικά όρια της βορειοανατολικής επέκτασης του τετραγώνου Η3, όπου βρέθηκε ο τάφος. Πρόκειται για θραύσματα κύλικας ή κυαθόμορφης κύλικας, μεσαίου μεγέθους απιόσχημου πιθαμορέα, μικρής οπισθόμητης πρόχου και ημισφαιρικού κυάθου. Περιλαμβάνεται, επίσης, θραύσμα χείλους και σώματος πολύ λεπτού, ανοιχτού, χειροποίητου αγγείου με προσεκτικά λειασμένη, στιλπνή επιφάνεια, το οποίο, ως προς το σχήμα, μιμείται κύπελλο τύπου Βαφειού (εικ. 7: πρώτη σειρά, δεξιά).

Μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός θραυσμάτων βρέθηκε στον θάλαμο και στον δρόμο του τάφου. Ωστόσο, η παρουσία τους εκεί προσφέρει σημαντικές πληροφορίες τόσο για τον χρόνο κατασκευής και πρώτης χρήσης του τάφου, όσο και για την πιθανή

Εικ. 7. Κεραμική της ΥΕ ΙΙΑ-ΥΕ ΙΙΒ από την περιοχή γύρω από τον τάφο, από επίπεδα βαθύτερα από τα επιφανειακά. Κλ. 1:2.

διάρκεια της χρήσης του. Στην περιοχή του δρόμου, μεταξύ ελάχιστων, μη χαρακτηριστικών θραυσμάτων σώματος, βρέθηκαν και δύο θραύσματα χείλους κλειστών αγγείων μυκηναϊκής κεραμικής. Το ένα προέρχεται πιθανώς από μεσαίου μεγέθους αλάβαστρο (FS 83)⁸, πιθανότερα όμως, λόγω της μικρής διαμέτρου του χείλους (0,056 μ.), από πιεσμένη σφαιρική προχοϊσκη (FS 87)⁹ (εικ. 8: πρώτη σειρά). Το άλλο προέρχεται πιθανότερα από μικρό απιόσχημο πιθαμοφρέα (FS 27-28)¹⁰ (εικ. 8: δεύτερη σειρά). Και τα δύο, ιδίως όμως το δεύτερο, από μορφολογική άποψη φαίνεται να τοποθετούνται μάλλον στην ΥΕ ΙΙΑ παρά στην ΥΕ ΙΙΒ. Κατά τη μελέτη τους, ετέθη το ζήτημα αν πρόκειται πράγματι για τόσο πρώιμη κεραμική, αφού το μικρό μέγεθος και η φθορά τους δεν απέκλειαν την πιθανότητα λάθους. Επιπλέον, η πρωιμότερη μυκηναϊκή

κεραμική που έχει παρατηρηθεί έως σήμερα στη Θεσσαλία γενικότερα¹¹ και στο Νέο Μοναστήρι ειδικότερα, αυτή της ΥΕ ΙΙΑ, είναι λίγη και, σύμφωνα τουλάχιστον με τη μακροσκοπική παρατήρησή της, πιθανώς μόνο επεισакη¹². Τα συγκεκριμένα θραύσματα διαφοροποιούνται από αυτή, χάρη στον έντονα πορτοκαλόχρωμο πηλό τους, ο οποίος βρίσκεται πλησιέστερα ή ταυτίζεται με τον πηλό της τοπικής μυκηναϊκής κεραμικής. Μία αρχική ερμηνεία που δόθηκε για αυτή την πρωιμότητα στην εικόνα των δύο θραυσμάτων ήταν ότι αυτά προέρχονται μάλλον από αγγεία τοπικής κατασκευής της ΥΕ ΙΙΒ, τα οποία αναπαράγουν με καθυστέρηση το σχήμα πρωιμότερης επεισакτης μυκηναϊκής κεραμικής¹³. Η άποψη αυτή άλλαξε εν μέρει μετά από την παρατήρηση της κεραμικής από το επίπεδο θεμελίωσης του τάφου και από

8. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1993, 53, εικ. 74· 1994, 29, εικ. 20:1 και 47, εικ. 44:1· 1999, 829-831, εικ. 332:16-17.19-20.24.

9. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1993, 53, εικ. 75· 1994, 30, εικ. 21:1-2 και 47-48, εικ. 45:1· 1999, 831-832, εικ. 333:26.28.

10. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1993, 53, εικ. 72· 1994, 16, εικ. 3:1-2· 1999, 827-829, εικ. 331:8.

11. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1999, 823, 826-827.

12. ΦΡΟΥΣΣΟΥ 2010, 595, εικ. 12.

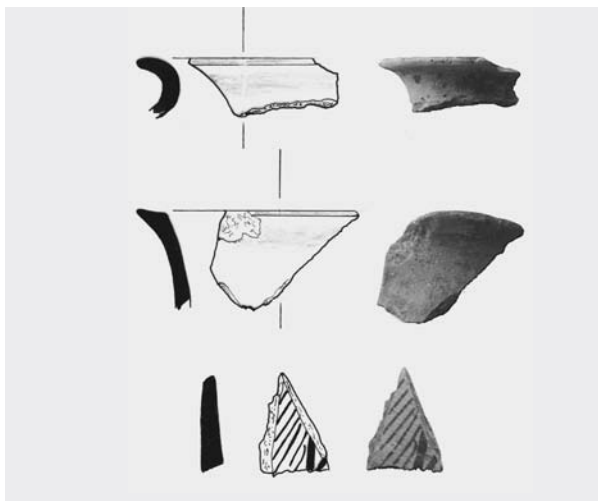
13. Αξιοσημείωτο είναι το δεύτερο θραύσμα (εικ. 8 [δεύτερη

σειρά]), στο οποίο αποδίδεται με ιδιαίτερη λεπτότητα η λεπτομέρεια του χείλους. Η λεπτομέρεια αυτή δεν εμφανίζεται συχνά με αυτή ακριβώς τη μορφή στους μικρούς απιόσχημους πιθαμοφρέες της ΥΕ ΙΙΑ αλλά είναι χαρακτηριστική της φάσης. Ο πηλός του θραύσματος είναι χονδρόκοκκος, με αρκετές προσμίξεις. Πρόκειται, μάλιστα, για ένα από τα πλέον χονδροειδή, ως προς τον πηλό, θραύσματα μυκηναϊκής κεραμικής από το εξεταζόμενο σύνολο.

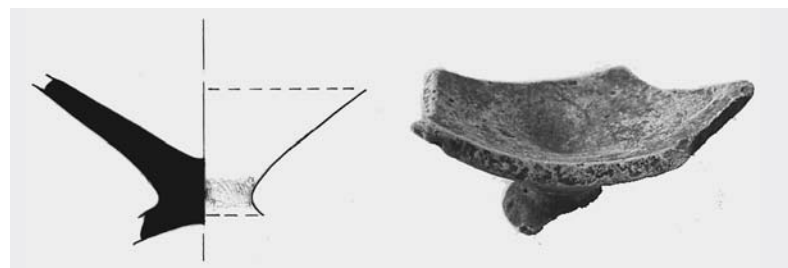
τον χώρο του θαλάμου του. Παράλληλα, παρατηρήθηκε ότι τα θραύσματα αυτά βρέθηκαν στην περιοχή του δρόμου, όπου αναμένεται κυρίως η πρωιμότερη κεραμική και οπωσδήποτε όχι αυτή της τελευταίας ταφής –με εξαίρεση βεβαίως την πιθανότητα απόθεσης της τελευταίας ταφής στον δρόμο ή σύλησης του τάφου από τον δρόμο. Στο ίδιο context του δρόμου, άλλωστε, βρέθηκε και μικρό θραύσμα σώματος κλειστού χειροποίητου αγγείου αμαυρόχρωμης κεραμικής της πρώιμης Ύστερης Εποχής Χαλκού (εικ. 8: τρίτη σειρά). Όπως έχει παρατηρηθεί στο Νέο Μοναστήρι, η αμαυρόχρωμη κεραμική της περιόδου παρουσιάζει αρκετά μεγάλη ποικιλομορφία και εμφανίζεται με αρκετές διαφορετικές κεραμικές κατηγορίες από την αρχή της περιόδου έως και την ΥΕ ΙΙΑΑ1¹⁴.

Στον χώρο του θαλάμου του τάφου, στο ανώτερο τμήμα του μοναδικού context που παρατηρήθηκε σε αυτόν, βρέθηκε θραύσμα από το κάτω μέρος του σώματος και το χαμηλό στέλεχος μικρής, μάλλον επείσακτης και ίσως ακόσμητης –δεν παρατηρούνται ή πιθανότερα δεν σώζονται ίχνη διακόσμησης στην επιφάνειά της– κύλικας (FS 254)¹⁵ της ΥΕ ΙΙΑ ή, λιγότερο πιθανό, της ΥΕ ΙΙΒ (εικ. 9). Η εμφάνισή του ενισχύει την πιθανότητα της χρονολόγησης των δύο θραυσμάτων που βρέθηκαν στον δρόμο ήδη στην ΥΕ ΙΙΑ ή στην αρχή της ΥΕ ΙΙΒ. Παράλληλα, πρόκειται για ανοιχτό σχήμα αγγείου και, για τον λόγο αυτό, όχι συνηθισμένο σε πρώιμα ταφικά contexts στον Θεσσαλικό χώρο¹⁶. Στο κατώτερο τμήμα του context

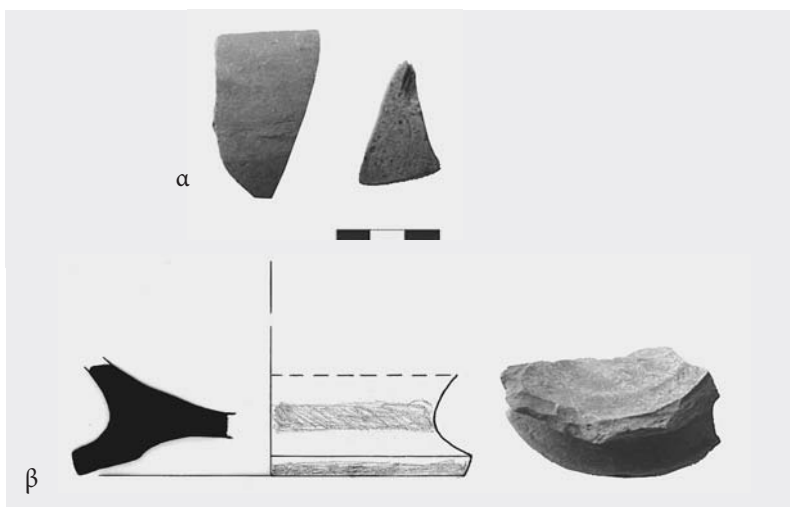
14. Βλ. ΦΡΟΥΣΣΟΥ 2010, 595-596, εικ. 10-11, 16. Μετά την ΥΕ ΙΙΑΑ1 στο Νέο Μοναστήρι η αμαυρόχρωμη κεραμική σχεδόν εξαφανίζεται. Εμφανίζεται εκ νέου κατά το ύστερο τμήμα της περιόδου, με διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα οποία επιτρέπουν τη σαφή διάκρισή της από την πρωιμότερη αμαυρόχρωμη. Το συγκεκριμένο θραύσμα από τον δρόμο του τάφου βρίσκεται πλησιέστερα, ως προς το χρώμα του πηλού και τη διακόσμηση, σε θραύσματα μιας κατηγορίας αμαυρόχρωμης κεραμικής από το Νέο Μοναστήρι, η οποία εμφανίζεται με ελάχιστα παραδείγματα στην αρχή μόνο της περιόδου και εμπίπτει χρονικά στην ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΑ.
15. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1994, 38-40, εικ. 35:3-4 και 51-54, εικ. 53:2. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1999, 834-835, εικ. 334:40.42.
16. Βλ. σχετικά και σημ. 7. Η ιδιαιτερότητα της εμφάνισης αυτού του πρώιμου θραύσματος ανοιχτού αγγείου μικροναϊκής κεραμικής στο context του θαλάμου του τάφου πρέπει να επισημανθεί. Πιθανώς ερμηνεύεται από το γεγονός ότι προέρχεται από μάλλον επείσακτο αγγείο και ότι συνδέεται με έναν τύπο τάφου, ο οποίος έως τότε ήταν άγνωστος στην Θεσσαλία, όπως ίσως και με έθιμα ταφής προερχόμενα από τη νοτιότερη Ελλάδα. Κατά την ΥΕ ΙΙΒ και ΥΕ ΙΙΑΑ1 τα αγγεία που χρησιμοποιούνται ως ταφικές προσφορές στον

Εικ. 8. Κεραμική της ΥΕ ΙΙΑ-ΥΕ ΙΙΒ και θραύσμα αμαυρόχρωμης κεραμικής της πρώιμης Ύστερης Εποχής Χαλκού από τον δρόμο του τάφου. Κλ. 1:2.

Εικ. 9. Θραύσμα κύλικας της ΥΕ ΙΙΑ από το context του θαλάμου του τάφου. Κλ. 1:2.

Εικ. 10. α) Θραύσματα κεραμικής της πρώιμης Ύστερης Εποχής Χαλκού από το context του θαλάμου του τάφου, όπου περιέχεται και θραύσμα σώματος γκριζού τροχήλατου αγγείου (δεξιά). β) Θραύσμα κρατήρα της ΥΕ ΙΙΑΑ1 έως και ΥΕ ΙΙΑΑ2 από το context του θαλάμου του τάφου. Κλ. 1:2.

του χώρου του θαλάμου βρέθηκε θραύσμα από τη βάση μεγάλου απιόσχημου πιθαμφορέα (FS 35)¹⁷ της ΥΕ ΙΙΑ2, όπως υποδεικνύουν τα εμφανή ίχνη από τη χρήση του τροχού στην εσωτερική επιφάνεια του θραύσματος ή, πιθανότερα, από τη βάση κρατήρα (FS 7)¹⁸ της ΥΕ ΙΙΑ1, όπως δείχνουν η διάμετρος (0,106 μ.) και ο πλησιέστερος σε αυτό το σχήμα τύπος της βάσης (εικ. 10β). Το θραύσμα πιθανώς προέρχεται από αγγείο τοπικής κατασκευής. Η εύρεσή του σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό του θραύσματος της κύλικας ασφαλώς δεν είναι κάτι μη αναμενόμενο στους θαλάμους θολωτών τάφων με περισσότερες από μία ταφές και ανακομιδές, πολύ δε περισσότερο στη συγκεκριμένη περίπτωση, στην οποία το περιεχόμενο του τάφου έλειπε, ενώ στον θάλαμο βρέθηκαν και θραύσματα κεραμικής νεολιθικών χρόνων. Από το ίδιο κατώτερο τμήμα του context συλλέχθηκε και φθαρμένο θραύσμα από το σώμα ανοιχτού αγγείου λεπτής, γκριζας, χειροποίητης ή ίσως και τροχήλατης κεραμικής με στρογγυλεμένο σώμα και πηλό με αρκετές προσμίξεις (εικ. 10α: δεξιά), το οποίο πιθανότατα δεν ανήκει στην γκριζα μινυακή κεραμική¹⁹. Είναι πιο πιθανό να ανήκει στην κατηγορία της γκριζας, λεπτότεχνης έως ημι-λεπτότεχνης κεραμικής, η οποία εμφανίζεται στο Νέο Μοναστήρι με πολύ μικρά ποσοστά στο πρώιμο τμήμα της Ύστερης Εποχής Χαλκού και είναι κυρίως χειροποίητη αν και, προς το τέλος μάλλον της παραγωγής της, ένα μέρος της κατασκευάζεται με τη χρήση κεραμικού τροχού²⁰.

θεσσαλικό χώρο ανήκουν κατ' εξοχήν σε ορισμένα δημοφιλή στην περιοχή κλειστά σχήματα της διακοσμημένης μυκηναϊκής κεραμικής, με συνηθέστερο το αλάβαστρο. Αλλά και κατά την ΥΕ ΙΙΑ2 και ΥΕ ΙΙΒ εξακολουθούν να υπερτερούν σε αριθμό τα κλειστά σχήματα, στην περίπτωση αυτής της χρήσης τουλάχιστον, αν και σταδιακά εμφανίζονται περισσότερα ανοιχτά, βλ. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1999, 827-833, 835-843, 845-847. Η σταδιακή αύξηση του αριθμού των θραυσμάτων από ανοιχτά αγγεία, η οποία παρατηρείται στα contexts γύρω από τον τάφο και σε αυτά που ανασκάφηκαν κοντά στην επιφάνεια του εδάφους στον χώρο της τομής Η3 και της βορειοανατολικής επέκτασής της ίσως υποδεικνύει μία γενικότερη αλλαγή, όχι μόνο στις συνήθειες που συνδέονταν με τις προσφορές στον νεκρό αλλά και στο τελετουργικό της ταφής, όπως και στη σημασία και στις χρήσεις των συμποσιακών σκευών στον ταφικό χώρο.

17. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1994, 75-76, εικ. 79:1.

18. ΜΟΥΝΤΙΟΥ 1994, 66-68, εικ. 71:12.

19. Στο Νέο Μοναστήρι η γκριζα μινυακή κεραμική, η οποία είναι σε κάθε περίπτωση τροχήλατη κεραμική, με ελάχιστες

Χρονολόγηση - Συζήτηση

Σύμφωνα με αυτά που παρατηρούνται πιο πάνω, τα πρωιμότερα κεραμικά θραύσματα από τον δρόμο και τον θάλαμο του τάφου τοποθετούν τον χρόνο ίδρυσης και αρχικής χρήσης του τάφου στο πρώιμο τμήμα της ΥΕ ΙΙΒ ή και ήδη στην ΥΕ ΙΙΑ. Όπως φαίνεται από ελάχιστες ενδείξεις της κεραμικής και όπως προκύπτει από τα δεδομένα της απόλυτης χρονολόγησης²¹, κατά την Εποχή Χαλκού, πριν από την ΥΕ ΙΙΑ και κατά τη διάρκεια της, υπήρξαν κάποια διαστήματα σποραδικής ανθρώπινης παρουσίας και χρήσης του χώρου της μαγούλας. Το ύψωμα της μαγούλας φαίνεται να το επέλεξαν όχι μόνο με σκοπό ο τάφος να είναι καλύτερα ορατός, αφού ήταν σαφώς υπέργειος και με είσοδο από την κορυφή της μαγούλας, αλλά και επειδή παρατήρησαν τις παλαιότερες ανθρωπογενείς αποθέσεις, των νεολιθικών χρόνων, στον χώρο. Επιδίωξαν έτσι να συνδέσουν με το παρελθόν του τόπου το ιδιαίτερο αυτό, μνημειώδες για τα δεδομένα της περιόδου και της περιοχής και προοριζόμενο προφανώς για τους σημαντικότερους νεκρούς τους, ταφικό μνημείο. Η χρήση του τάφου διάρκεσε έως και την ΥΕ ΙΙΑ1 ή, το αργότερο, έως την ΥΕ ΙΙΑ2, όπως υποδεικνύει το χρονολογικά νεότερο θραύσμα μυκηναϊκής κεραμικής από τον θάλαμο του τάφου, ή έως και την ΥΕ ΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΒ, όπως δείχνουν τα θραύσματα της νεότερης μυκηναϊκής κεραμικής, η οποία συλλέχθηκε από τον χώρο της τομής Η3 και της βορειοανατολικής επέκτασής της.

προσμίξεις και συχνότερα με τροπιδωτά σχήματα, εμφανίζεται με πολύ μικρά ποσοστά κατά τη Μέση Εποχή Χαλκού και δεν παρατηρείται πλέον καθόλου μετά το τέλος αυτής της περιόδου, βλ. ΦΡΟΥΣΣΟΥ 2010, 594.

20. Η κατηγορία αυτή αποτελεί εξέλιξη, στην πρώιμη Ύστερη Εποχή Χαλκού, μιας κατηγορίας σκούρας γκριζας, χειροποίητης κεραμικής με στρογγυλά ανοιχτά σχήματα και λειασμένη, στιλπνή επιφάνεια, η οποία εμφανίζεται με σχετικά υψηλότερα ποσοστά από τη γκριζα μινυακή κεραμική στο Νέο Μοναστήρι στη διάρκεια της Μέσης Εποχής Χαλκού. Αυτή της πρώιμης Ύστερης Εποχής Χαλκού έχει ανοιχτότερο γκριζο χρώμα, βλ. ΦΡΟΥΣΣΟΥ 2010, 593-594, 596, εικ. 4, 8, 14.

21. Από την περιοχή της βορειοανατολικής επέκτασης της τομής Η3 και από context στο επίπεδο θεμελίωσης του τάφου προέκυψαν απόλυτες AMS χρονολογήσεις αντίστοιχες του 3745±40 B.P. ή 2206-2045 cal. B.C., βλ. ΗΑΜΙΛΑΚΙΣ *et al.* 2017, 87, table 1.

Παρά το συγκριτικά μικρό μέγεθός του, ο θολωτός τάφος στην Κουτρούλου Μαγούλα έχει κατασκευασθεί με ιδιαίτερη επιμέλεια, με οικοδομικό υλικό που ίσως προέρχεται από τα νεολιθικά κτίσματα, και με εμφανή την ύπαρξη της σχετικής τεχνολογίας. Σε πλήρες ύψος η θόλος του βρισκόταν σε επίπεδο υψηλότερο από το πιο υψηλό σημείο της μαγούλας (130,7 μ. υψόμετρο) και έτσι ο τάφος θα ήταν από αρκετή απόσταση ορατός. Η επιλογή της θέσης, στην κορυφή της νεολιθικής μαγούλας, υποδηλώνει τους μνημονικούς δεσμούς που οι συγκεκριμένοι άνθρωποι της Εποχής Χαλκού επιθυμούσαν να εδραιώσουν με τον τόπο και το υλικό παρελθόν του. Ο τάφος ίσως συλήθηκε ήδη κατά την αρχαιότητα. Η παρουσία εγκάρσιου τοίχου-φραγής στο στόμιο του θαλάμου, ο οποίος βρέθηκε στη θέση του, δείχνει ότι δεν συλήθηκε από την είσοδό του. Ενδεχομένως αυτό έγινε από την ανατολική πλευρά του θαλάμου, ο τοίχος της οποίας βρέθηκε μισογκρεμισμένος.

Ο τάφος είναι ο μικρότερος σε διαστάσεις και, συγχρόνως, από τους πρωιμότερους έως τώρα γνωστούς θολωτούς τάφους από την περιοχή της Θεσσαλίας, με εξαίρεση τον τάφο στην περιοχή Καπακλί - Άγιοι Ανάργυροι του Βόλου²², ο οποίος έχει τοποθετηθεί επίσης στην ΥΕ ΙΙ. Η πιθανή κατασκευή του

μεταξύ της ΥΕ ΙΙΑ και της πρώιμης ΥΕ ΙΙΒ τον τοποθετεί συγχρόνως στην ομάδα των πρωιμότερων γνωστών –από τη ΜΕ ΙΙ-ΙΙΙ έως και την ΥΕ ΙΙΑ-ΥΕ ΙΙΒ – θολωτών τάφων στον χερσαίο ελλαδικό χώρο, οι οποίοι είναι κυρίως γνωστοί από την Πελοπόννησο και την Αττική. Η διάρκεια της χρήσης του στη συνέχεια, έως την ΥΕ ΙΙΑ1 ή και την ΥΕ ΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΒ, συμπίπτει σε γενικές γραμμές κυρίως με αυτή των μεγάλων θολωτών που έχουν βρεθεί στη Θεσσαλία, ιδίως στην περιοχή του Βόλου²³ και αυτού στο Γεωργικό Καρδίτσας²⁴. Συμπίπτει δε αυτή, επίσης, κατ' αρχήν με την περίοδο της μεγαλύτερης άνθησης και της πυκνότερης κατοίκησης στη θέση της μαγούλας «Ταψί» στο Νέο Μοναστήρι κατά την Εποχή Χαλκού και, στη συνέχεια, της επικράτησης των μυκηναϊκών στοιχείων στην ίδια θέση. Η ταφική δραστηριότητα στην Κουτρούλου Μαγούλα ενδέχεται να σχετίζεται και με τα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας στη μαγούλα Κομμένο Τζαμί, η οποία βρίσκεται μόνο λίγες εκατοντάδες μέτρα νοτίως της Κουτρούλου Μαγούλας και στην οποία έχει εντοπιστεί κεραμική της Ύστερης Εποχής Χαλκού²⁵. Η περαιτέρω μελέτη και πλήρης δημοσίευση του θολωτού τάφου της Κουτρούλου Μαγούλας βρίσκεται σε εξέλιξη από τους γράφοντες.

22. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ 1906.

23. Τάφος στο Καζανάκι, βλ. ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ 2009.

24. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ 1997, 1999· ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ 2010.

25. ΔΗΜΑΚΗ 1994, 92-93· ΤΣΟΥΚΝΙΔΑΣ 1994, 117 και πίνακας στις σελ. 110-111.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ, Β., ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, ΣΤ. 2009. Θολωτός τάφος στη θέση Καζανάκι, στο: *ΑΕΘΣΕ 2*, I, 133-149.
- ΔΗΜΑΚΗ, Σ. 1994. Προϊστορικοί οικισμοί στην Β. Φθιώτιδα, στο: *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990: Bilans et perspectives. Actes du Colloque International, Lyon, 17-22 Avril 1990*, A, Athens, 91-102.
- ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, ΜΠ. 1997. Γεωργικό- Ξινονέρι. Θέση Κούφια Ράχη, *ΑΔ 52*, Β, 478-480.
- ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, ΜΠ. 1999. Γεωργικό-Ξινονέρι. Θέση Κούφια Ράχη-Μυκηναϊκός θολωτός τάφος. *ΑΔ 54*, Β, 408-409.
- ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, Κ. 1906. Ανασκαφή Θολωτού τάφου εν Βόλου, *ΑΕ*, 211-240.
- ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Ν. 2006. Κουτρούλου Μαγούλα

στη βόρεια Φθιώτιδα (Νέο Μοναστήρι): η αποκάλυψη μιας νέας, «αστικής» αρχιτεκτονικής, νεολιθικής εγκατάστασης, στο: *ΑΕΘΣΕ 1*, 607-617.

ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Ν., ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ, Γ. 2015. Αρχαιολογία και Αρχαιολογική Εθνογραφία στην Κουτρούλου Μαγούλα, Φθιώτιδα (2009-2012), στο: *ΑΕΘΣΕ 4*, 969-978.

ΤΣΟΥΚΝΙΔΑΣ, Α., 1994. Προϊστορικές θέσεις περί την Πρόερνα, στο: *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990: Bilans et perspectives. Actes du Colloque International, Lyon, 17-22 Avril 1990*, A, Athens, 109-124.

ΦΡΟΥΣΣΟΥ, Ε. 2010. Η μετάβαση από την Μέση στην Ύστερη

Εποχή Χαλκού στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας, στο: A. PHILIPPA-TOUCHAIS, G. TOUCHAIS, A. VOUTSAKI, J. WRIGHT (επιμ.), *Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen. Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes, en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006* (BCH Suppl. 52), Athènes, 591-601.

DAKORONIA, F. 1994. Spercheios valley and the adjacent area in Late Bronze Age and Early Iron Age, στο: *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990: Bilans et perspectives. Actes du Colloque International, Lyon, 17-22 Avril 1990*, A, Athens, 233-242.

HAMILAKIS, Y., KYPARISSI-APOSTOLIKA, N., in collaboration with T. LOUGHLIN, V. TSAMIS, J. COLE, C. PAPADOPOULOS, N. ZORZIN 2012. Koutroulou Magoula in Central Greece: from the Neolithic to the present, *Antiquity* (On-line Gallery) 86 (333) <<http://antiquity.ac.uk/projgall/hamilakis333/>>.

HAMILAKIS, Y., KYPARISSI-APOSTOLIKA, N., LOUGHLIN, T., CARTER, T., COLE, J., FACORELLIS, Y., KATSAROU, S., KAZNESI, A., PENTEDEKA, A., TSAMIS, V., ZORZIN, N. 2017. Koutroulou Magoula in Phthiotida, Central Greece: A Middle Neolithic tell site in context, στο: A. SARRIS, E. KALOGIROPOULOU, T. KALAYCI, L. KARIMALI (επιμ.), *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece. Proceedings of the International Conference, Rethymno, 29-30 May 2015* (International Monographs in Prehistory, Archaeological Series 20), Ann Arbor, 81-96.

INTZESILOGLOU, B. 2010. A gold signet ring, three seal stones and a scarab from the Mycenaean tholos tomb at Georgiko, Western Thessaly (Greece), *CMS* 8, 239-247.

MOUNTJOY, P. A. 1993. *Mycenaean Pottery. An Introduction*, Oxford.

MOUNTJOY, P. A. 1994. *Μυκηναϊκή γραπτή κεραμική. Οδηγός ταύτισης*, Αθήνα.

MOUNTJOY, P. A. 1999. *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden.

SUMMARY

A NEW, EARLY THOLOS TOMB OF THE LATE BRONZE AGE IN THE AREA OF THE NEOLITHIC TELL OF KOUTROULOU MAGOULA

Koutroulou Magoula is a tell site with primarily Neolithic occupation (dated to the first two centuries of the 6th millennium BCE, based on AMS dating), situated in the vicinity of the village of Vardali and 2,5 km south of the town of Neo Monastiri, in Northern Fthiotida. In the years 2011-2012, a Late Bronze Age (“Mycenaean”) small tholos tomb was located on the top of the tell and next to Neolithic buildings, and it was fully excavated as part of the Koutroulou Magoula Archaeology and Archaeological Ethnography Project. It was found looted, possibly in antiquity. The diameter of its chamber was 2.56m, and its wall was preserved up to 0,70m. The length of the dromos was 3,70m and its width 0.75 to 1.10m. The lower part of

the circular wall of the tomb and of its dromos are well preserved but its tholos was mostly destroyed.

The pottery that was found in the contexts in and around the tomb is small in quantity and of poor preservation, but it allowed its dating to LH IIA-LH IIIB. It is possible that the tomb was built and first used early in LH IIB or even in LH IIA, while its use lasted until LH IIIA1-LH IIIA2, according to the latest sherd in the chamber, or until LH IIIA2-IIIB, according to the latest LH pottery that was collected around it.

The tholos tomb would have been visible from some distance, and the choice of the location indicates a desire on the part of its builders to establish mnemonic links with the locality and its material history.